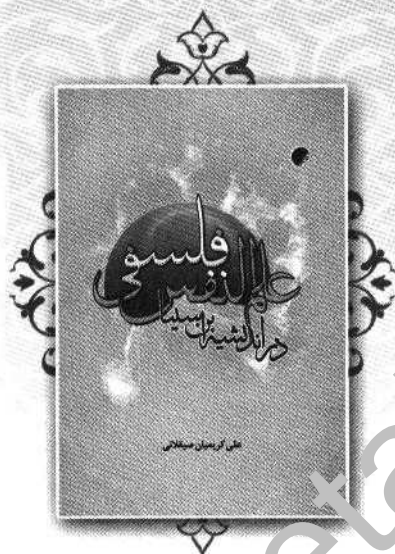

علم النفس فلسفی در اندیشه ابن سینا

علی کریمیان صقلانی

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد

کریمیان صیقلانی، علی، ۱۳۴۸ -

علم النفس فلسفی در اندیشه ابن سینا/ علی کریمیان صیقلانی. - قم: نشر ادیان، ۱۳۹۳.
۲۲۴ ص. - (نشر ادیان، ۱۱۹).

ISBN: 978-600-723-15-3

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

فهرست منابع ص ۲۱۵، ۲۲۴؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. ابن‌سینا، حسین‌بن عبدالله، ۳۷۰ - ۴۲۸ق، روان‌شناسی. ۲. ابن‌سینا، حسین‌بن عبدالله،

۳۷۰ - ۴۲۸ق، دیدگاه درباره نفس. الف. علی کریمیان صیقلانی. ب. نشر ادیان. ج. عنوان.

۱۸۹/۱

۴ ک ۹ ر / BBR۵۷۳

۱۳۹۳

۳۷۵۱۷۵۲

کتابخانه ملی ایران

علم النفس فلسفی در انجمن سنا

- تالیف: علی کریمیان صیقلانی
- ناشر: نشر ادیان (وابسته به دانشگاه ادیان و مذاهب)
- نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۳۹۳
- چاپ: نگارش
- شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
- قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۹۸-۱۵-۳
- حق چاپ و نشر محفوظ است.

• مراکز بخش:

قم، پردیسان، روبه روی مسجد امام صادق (ع)، دانشگاه ادیان و مذاهب.
تلفن: ۰۲۵-۳۲۸۰۲۶۱۰ (۰۲۵)، نمابر: ۰۲۵-۳۲۸۰۳۱۷۱
تهران، خ انقلاب، بین خ ابوریحان و فلسطین، بن بست مهارت، پلاک ۱
طبقه زیرین، پکنا (بخش کتب اسلامی و انسانی) تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۷۳۲۰۳

فهرست مطالب

۱۱.....	مختصر: ناشر
۱۳.....	پیشگفتار
بخش اول: تعاریف و کلیات	
۱۷.....	علم النفس و اقسامه
۱۸.....	تفاوت بین علم النفس و روان شناسی
۱۹.....	تفاوت بین خودشناسی، خودباوری، علم نفس فلسفی و معرفه النفس
۲۶.....	موضوع علم النفس
۲۷.....	مسائل علم النفس
۲۷.....	تعریف نفس
۳۶.....	انواع نفس
۳۸.....	وحدت یا تعدد نفس
۴۰.....	حدوث یا قدم نفس
۴۱.....	حدوث یا قدم نفس
۴۳.....	مادی یا مجرد بودن نفس
۴۵.....	بقای نفس
۴۷.....	رابطه تجرد نفس با بقای آن
۴۸.....	خلود نفس
۵۰.....	انواع خلود و جاودانگی

۵۱	رابطه نفس با بدن
۵۲	برخی دیدگاههای مطرح در خصوص رابطه نفس با بدن
۵۹	تاریخچه علم النفس و نفس شناسی
بخش دوم: مسائل علم النفس فلسفه از منظر ابن سینا	
۶۵	مقدمه ۱
۶۶	مقدمه ۲: آشنایی با شخصیت علمی ابن سینا
۷۱	۱. تعریف نفس
۷۲	۱. ۱. تعریف مشترک بین نفوس فلکی، نباتی، حیوانی و انسانی
۷۴	۲. تعریف مشترک بین نبات، حیوان و انسان
۷۵	۳. ۱. ۱. یف مشترک بین انسان و ملائکه سماوی
۷۷	۴. تعریف نفس مبتنی بر صدور افعال مختلف
۷۹	۲. ادله اثبات نفس
۸۰	۱. ۲. برهان ثبات مستمر
۸۱	۲. ۲. برهان طبیعی مبتنی بر ادراک
۸۲	۳. ۲. برهان طبیعی مبتنی بر حرکت
۸۵	۴. ۲. برهان انفعالات غیر جسمانی
۸۵	۵. ۲. برهان انسان معلق در هوا (با رجل طائر)
۸۹	۶. ۲. برهان وحدت نفس
۹۱	۷. ۲. برهان ادراک
۹۳	۸. ۲. برهان درون دینی
۹۳	۳. ادله اثبات تجرد نفس
۹۶	۱. ۳. حضور نفس در نزد خویش
۱۰۰	۲. ۳. ثبات توانایی تعقل به رغم کبر سن (کهولت)
۱۰۲	۳. ۳. ثبات توانایی تعقل با وجود ضعف و خستگی بدن

- ۳.۴. عدم تداخل و تراحم در ادراکات و معقولات ۱۰۳
- ۳.۵. خودآگاهی حتی در صورت نقص عضو ۱۰۴
- ۳.۶. بی‌مکانی و بی‌وضعیت صورت‌های معقول ۱۰۴
- ۳.۷. تصور بی‌نهایت ۱۰۵
- ۳.۸. امتناع انطباق صور معقول در جسم مادی ۱۰۷
- ۳.۹. ادراک معقولات (مفاهیم کلی) ۱۱۰
- ۳.۹. ادراک معقولات (مفاهیم کلی) ۱۱۱
- ۳.۱۰. عدم انطباع و حلول قوه عاقله در جسم ۱۱۱
۴. مسأله آفرینش، حدوث یا قدم نفس ۱۱۵
- ۴.۱. چگونگی مربوط و آفرینش انسان ۱۱۶
- ۴.۲. روحانیه حدوث و روحانیه البقاء ۱۲۱
- ۴.۳. ادله حدوث نفس ۱۲۳
- ۴.۳.۱. دلیل نخست ۱۲۳
- ۴.۳.۲. دلیل دوم ۱۲۷
- ۴.۳.۳. دلیل سوم ۱۲۷
- ۴.۳.۴. دلیل چهارم ۱۲۹
۱۳۰. اشاره ۱۳۰
- ۴.۴. چگونگی ارتباط نفس مجرد با بدن مادی ۱۳۱
- ۴.۵. قلب، نخستین عضو تحت تصرف نفس ۱۳۳
۵. قوای نفس ۱۳۵
- ۵.۱. ضرورت تعدد قوای نفس ۱۳۶
- ۵.۲. تعداد و شمارش قوای نفس ۱۳۷
- ۵.۲.۱. قوای نفس نباتی ۱۳۷
- ۵.۲.۲. قوای نفس حیوانی ۱۳۸

۵. ۲. ۳. قوای نفس انسانی (نفس ناطقه)..... ۱۴۵.
۵. ۳. عقل..... ۱۴۷.
۵. ۳. ۱. معناشناسی عقل در اصطلاح فلسفه..... ۱۴۸.
۵. ۳. ۲. عقل نظری..... ۱۴۹.
۵. ۳. ۲. ۱. مراتب عقل نظری..... ۱۵۰.
۵. ۳. ۲. ۲. کارکردهای عقل نظری..... ۱۵۹.
۵. ۳. ۳. عقل عملی..... ۱۶۰.
۵. ۳. ۳. ۱. رابطه عقل عملی با دانش نبوت..... ۱۶۱.
۵. ۳. ۳. ۲. کارکردهای عقل عملی..... ۱۶۳.
۵. ۳. ۳. ۳. رابطه عقل عملی با اخلاق..... ۱۶۶.
۵. ۳. ۳. ۴. نقش علیت غایی عقل عملی برای عمل..... ۱۶۸.
۶. وحدت نفس..... ۱۶۸.
۷. رابطه نفس با بدن..... ۱۷۲.
۷. ۱. رتبه بندی نفس و بدن، نفس اصل، است و بدن فرع..... ۱۷۳.
۷. ۲. تأثیر متقابل نفس و بدن بر یکدیگر..... ۱۷۳.
۷. ۳. ادله ابن سینا بر تأثیر متقابل نفس و بدن..... ۱۷۴.
۸. سعادت و استكمال نفس..... ۱۷۷.
۸. ۱. تعاریف اصطلاحی سعادت..... ۱۷۷.
۸. ۱. ۱. تعریف نخست: برترین مقصود موجود..... ۱۷۸.
۸. ۱. ۲. تعریف دوم: فعلیت یافتن قوه..... ۱۷۸.
۸. ۲. اقسام استكمال نفس..... ۱۷۹.
۸. ۲. ۱. استكمال علمی..... ۱۸۰.
۸. ۲. ۲. استكمال عملی..... ۱۸۳.
۸. ۲. ۳. نقش اعتدال در استكمال نفس..... ۱۸۷.

۱۸۸	۴. ۲. ۸. اهداف تعلیم و تربیت نفس.....
۱۹۱	۳. ۸. پاسخ ابن‌سینا به شبهه ناسازگاری استکمال نفس با مجرد آن.....
۱۹۱	۱. ۳. ۸. «ثبات در جواهر» و «حرکت در اعراض».....
۱۹۲	۲. ۳. ۸. روحانیه الحدوث بودن نفس.....
۱۹۲	۳. ۳. ۸. عرضی بودن عوامل استکمال نفس.....
۱۹۳	۴. ۸. رابطه بین سعادت و لذت.....
۱۹۴	۵. ۸. استکمال نفس پس از مرگ.....
۱۹۶	۹. مسأله مرگ، فنا و خلود نفس پس از مرگ.....
۱۹۶	۱. ۹. ضرورت مرگ.....
۱۹۸	۲. ۹. بقاء نفس.....
۱۹۹	۱. ۲. ۱. ۹. سم و دود رابطه علیت ایجادی بین نفس و بدن.....
۲۰۳	۲. ۲. ۹. ثبوت ادراکات در شبه مرگ (در خواب).....
۲۰۳	۳. ۹. خلود نفوس.....
۲۰۳	۱. ۳. ۹. ادله اثبات خلود نفس.....
۲۰۳	۱. ۱. ۳. ۹. تهی بودن از قوه فساد.....
۲۰۴	۲. ۱. ۳. ۹. سنخیت بین علت ایجاد و افعال.....
۲۰۶	۳. ۱. ۳. ۹. بساطت نفس.....
۲۰۸	۲. ۳. ۹. کیفیت خلود نفس انسانی.....
۲۰۹	۴. ۹. تعیین نفوس پس از مرگ.....
۲۱۰	۵. ۹. ابطال تناسخ.....
۲۱۵	منابع.....
۲۱۵	الف) فهرست کتب.....
۲۲۳	ب) فهرست مقالات.....

سخن ناشر

گرچه پیشینه حکمت و فلسفه، سابقه‌ای به طول تاریخ بشری دارد اما همه آنچه در دست است، قابل تقدیر و توجه نیست، کما اینکه در برخی دانش‌نامه‌های عالی، از هر فردی که به اندک مطلبی پیرامون یکی از موضوعات فلسفی سخن و نادرست گفته باشد، با عنوان «فیلسوف و حکیم» نامبرده شده است. در این بیان بی‌شک آن مقطع از تاریخ فلاسفه که به حکیمان و فلاسفه اسلامی و به ویژه فلاسفه ایرانی مربوط می‌شود، فروغ بیشتری داشته تا آنجا که تیزبینی و روش فراوان برخی از این سرمایه‌های علمی تاریخ، زمینه فهم بهتر و عمیق‌تر آن بخش از تاریخ فلسفه که به یونان باستان مشهور است را موجب شد. و بسیاری از معاصرین نیز بر این واقعیت معترفند که اگر برخی فلاسفه اسلامی در لباس شارحان آرای فلاسفه یونان بر نمی‌آمدند، شاید فهم تاریخ از آرا حکیمانی مانند ارسطو، اتر و ناتمام می‌ماند.

این سرمایه عظیم و پربرکت فلسفی که به برکت دو عنصر اسلام و ذهن خلاق ایرانی، به جهان عرضه شد، در مدت اندکی از ستارگان و مدعیان فراوانی در جهان دانش پرده برداشت که سخن از هر یک، به

صرف عمری طولانی خواهد انجامید. البته در میان فلاسفه اسلامی شاید هیچ یک به اندازه سه حکیم عالی مقام یعنی ابن سینا، شیخ اشراق و ملاصدرا، شهرت نیافته است که هر یک با دستگاه فلسفی مورد نظر خود، توانستند تا حد مقبولی، ضمن ارتقای این علم که به مادر علوم مطرح است، زمینه پیدایش نظرات نوین در علوم دیگر را نیز فراهم کنند.

آنچه در پیش رو دارید، فرازهایی از اندیشه حکیم شهیر ایرانی ابن سینا در خصوص سאלه «علم النفس فلسفی» است که در آن تلاش شده تا با توجه به حائز اثر و آرای وی و شارحان اندیشه اش، زمینه توجه جدی تر و قابل فهم تر برای طالبان این فراز از علم فراهم شود. تردیدی نیست که این نوشتار، خود بر آنکه در حوزه مباحث پیرامون علم النفس در رشته فلسفه می تواند مورد توجه باشد، در موضوع تحول علوم، به ویژه تحول در علوم انسانی و به ویژه در حوزه علم تربیتی و روان شناسی، آن هم در مقطع تاریخ معاصر که بیش از هر زمان دیگری این علوم نیاز به توجه و همیاری دارند، می تواند زمینه استفاده بیشتر از ادای این دانشمند نامدار ایرانی را فراهم سازد.

نشر ادیان از مؤلف محترم این اثر جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر علی کریمیان صیقلانی صمیمانه سپاسگزاری می کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متعالی خواستار است.

پیشگفتار

بحث از نفس و بررسی ابعاد گوناگون آن، یکی از موضوعاتی است که بخش عمده‌ای از آثار ابن‌سینا را به خود اختصاص داده است. این واقعیتی است که هر محقق منصفی پس از مطالعه آثار وی، بی‌تردید به آن اذعان خواهد کرد، هر چند بررسی نفس در آثار بسیاری از فلاسفه جدی بوده، اما ابن‌سینا در آثار خود، ابداعات ارزشمندی در این راه برای ما به ارمغان گذاشته است.^۱

شیخ‌الرئیس به عنوان یک فیلسوف الهی، تلاش کرده تا مبانی نظری فلسفه خویش را حتی المقدور ملهم از منابع دینی قرار داده و به طور خاص علم النفس فلسفی خویش را ناظر بر مکتب مشاء و در عین حال، در صورت تعارض با مبانی دینی، ناقد آن قرار دهد. حتی در برخی موارد تلاش کرده برخی از آیات قرآن را مؤید ادعاهای خویش و مرتبط با عقل نظری به حساب آورد.^۲ از این رو، فیلسوف مشائیان خواندن ابن‌سینا را نلمسی

۱. ر.ک: نصر، سه حکیم مسلمان، ص ۴۶-۴۷؛ دیباجی، سیدمحمدعلی، نوآوری‌های ابن‌سینا در علم النفس، قم: فصلنامه علمی - پژوهشی دانشگاه قم ۱۳۸۵ش، سال هشتم، شماره اول؛ دادجو، ابراهیم، مقدمه‌ای بر علم النفس و معرفت‌شناسی مشائیان مسلمان، تهران: فصلنامه علمی - پژوهشی ذهن، پاییز ۱۳۹۰ش، شماره ۴۷.

۲. ر.ک: شیخ‌الرئیس، مجربات ابن‌سینا الروحانیة، ص ۶۳؛ خواجه نصیرالدین طوسی، شرح الاشارات و التنبیها، ج ۲، ص ۳۵۶.

بزرگ به این حکیم مسلمان و ناشی از عدم توجه به تمایز بین «شارح» و «پیرو» است. به عبارت دیگر، ابن سینا هر چند به عنوان یکی از بزرگ‌ترین شارحان فلسفه مشاء، مشهور شده است، اما نمی‌توانیم وی را یک فیلسوف مشائی بدانیم.^۱ او فیلسوفی مسلمان و متدین بود و عمق طبیعت دینی وی گاشته از اشعار و تفسیر قرآن وی، در آثار فلسفی او نیز آشکار است. وی در هر فرازی از آثار خویش کوشیده است حتی المقدور نظرات گوناگون را با نوع نظرش اسلامی سازگار کند و در بسیاری از آرای خود، معارف اسلامی الهام‌بخش او بوده است. با این وجود در زمان خود همواره مورد آزار و بدبینی بر سر متکلمان و فقهای قشری قرار گرفته و البته از این امر هم ناراحت شده و گاهی تلاش کرده تا به آن‌ها پاسخ دهد.^۲ چه اینکه در این رباعی منسوب به او، این راجع به خوبی هویدا است:

کفر چو منی گزاف و آسان نبود محکم‌تر از ایمان من ایمان نبود
در دهر یکی چو من و آن هم کافر من در دهر یک مسلمان نبود^۳

۱. رک: زکوی، تحلیلی از دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا در مسئله حادیت نفس، ص ۱۱۹.

۲. باید توجه داشته باشیم که خود ابن سینا معتقد است آن چه در کتاب حایر مانند «فناء درباره فلسفه مشاء آمده نظر راستین او نیست بلکه صرفاً بیان فلسفه عامیانه مشائی است که ریشه در فلسفه یونان باستان دارد. رک: شیخ‌الرئیس، منطق المشرقیین، مقدمه مصنف، ص ۲-۳؛ دادجو، مقدمه‌ای بر علم النفس و معرفت‌شناسی مشائیان مسلمان، ص ۱۲۸.

۳. رک: نصر، سه حکیم مسلمان، ص ۴۷.

۴. میر محمد باقر الداماد (وفات ۱۰۴۱ق) و السید احمد العلوی (وفات ۱۰۶۰ق)، تقویم الایمان و شرحه کشف الحقائق، ص ۷۴۱.

ابن سینا در آثار خود تلاش کرده تا ضمن احترام به دیدگاه فلاسفه پیشین خود و استفاده از نظرات برتر ایشان، در علم النفس فلسفی خویش به معارف دین اسلام وفادار بماند و این واقعیت در عبارات وی که بیانگر اهمیت توجه به نفس است، به خوبی گویا است. برای نمونه وی در این خصوص می‌گوید: «همانا معرفت نفس، نردبان و پلکانی برای معرفت خداوند است و بر این اساس که در روایت آمده: هر کس به نفس خود معرفت یافته، به خداوند متعال معرفت یافته است».^۱

وی همچنین تدبیر فراوانی در خصوص وابستگی معرفت نفس به معرفت خداوند با الهام از آیات قرآن دارد که جملگی مؤید ادعای پیشین مبنی بر تأثیر علم النفس فلسفی وی از اسلام، دارد.^۲

آنچه در پیش رو داریم، نگاهی گذرا و البته دقیق بر اطراف بحث علم النفس در آثار ابن سینا است و امیدواریم این کتاب به منزله قدرشناسی مختصری از تلاش‌های وصف‌ناپذیر این حکیم متألّه و فاضل سوف بزرگ عالم اسلام باشد.

علی کریمیان مسقایی

۱. شیخ‌الرئیس، رسالة احوال النفس، رسالة فی معرفة النفس الناطقة و احوالها، ص ۱۸۲.

۲. «ورأيت كتاب الله تعالى يشير إلى مصداق هذا بقوله عز وجل في ذكره البعداء عن رحمته من الفضائل: «نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ». أليس تعليقه نسيان النفس بنسيانه تنبيهها على تفرقة تذكره بتذكرها، و معرفة بمعرفة». شیخ‌الرئیس، رسالة احوال النفس، مبحث عن قوى النفسانية، ص ۱۴۸.

همچنین رک: همو، رسائل ابن سینا، النص، ص ۱۵۷.